

Häda sõrmede pärast

Asta Õim

Eesti kirjandusmuuseumi vanemteadur

Natuke üldist

Anatoomiliselt on inimese käel viis sõrme. Kõik näib lihtne. Ent niipea, kui hakkame sõrmi nimetama, selgub, et see polegi nii lihtne. Teeme peo lahti ja loeme: (1) pöial, (2) esimene sõrm e esisõrm, (3) keskmine sõrm e kesksõrm, (4) nimetu sõrm, (5) väike sõrm e väikesõrm e pisisõrm. Need on sõrmede kirjakeelsed nimetused. Nagu juba märkasite, esineb sõna *sõrm* vaid nelja sõrme nimetuses, pöialt sõrmeks ei nimetata ja sõrmede lugemisel on järjekorranumbri (*esimene, esi-*) ära teeninud üksnes esimene sõrm: keskmist sõrme ei nimetata teiseks, nimetut sõrme kolmandaks ega väikesõrme neljandaks sõrmeks. Mõnikord on aga nii, et olenevalt sõrmede hõivatuses mingis tegevuses loetakse pöialt esimeseks sõrmeks, esimest sõrme teiseks, keskmist sõrme kolmandaks jne. Nii on see näiteks klaverimängu puhul. Viiulimängus pöialt otseselt ei kasutata ja sõrmede lugemine algab esisõrmest. Ühesõnaga: tülitekitajaks on pöial. Ka saksa keeles on pöidlal oma nimetus, mis ei sisalda sõna *sõrm* – *der Daumen*, vene keeles seevastu on pöial ikka sõrm – *большой палец* ‘suur sõrm’.

Sõrmed murdeis. Sõrmede kujundlikud nimetused

Kirjakeelsete sõrmenimetuste kõrval on eesti keeles aja jooksul kasutusel olnud hulganisti piltlikke rahvakeelseid sõrmenimetusi, millest mõned on hästi teada ka tänapäeval. Enamasti on rahvakeelsed nimetused rajatud sellele, millist funktsiooni sõrm inimkäe talituses täidab, mis on tema otstarve või milline ta teiste sõrmede seas paistab. Vaatame alates pöidlalt, milliseid nimetusi leidub Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis¹.

Pöidla kõige levinum nimi on *täitapper* (~ *täitapja, täitapp, täikurik, täitträs*); kõige jämedamat sõrme on nimetatud ka: *tummitots*,

tortoomas (torba ‘torp, torbik’). Kuna sõrmede lugemist alustatakse tavaliselt pöidla, mida nimetatakse esimesena, siis ka *essik* (~ *essike*, *esselnik*).

Esisõrm on kõige olulisem sõrm. Inimese käelises tegevuses täidab see näpp mitmesuguseid ülesandeid ning setõttu on tal ka rohkesti nimetusi: *kotinõel* (~ *kotinõeluja*, *kottlipper*, *kottlapper*, *kotiora*), *pütinoolija* (*potinoolija*, *potinool*, *potinilp*, *potinobi*, *potilakkuja*), *koorenoolija* (~ *koorekäpp*), *puдруkeetja* (~ *puद्रulipper*), *soolamaitsja*, *võivõtt*, *liegipots* (ilmselt sõnast *lieker* ‘püsimatu’).

Kesksõrm on kõige pikem sõrm ja seda on sageli nimetatud suurt kasvu mehe järgi: *pikk Peeter* (~ *pikkpeeter*), *pikk Villem*, (~ *pikkvillem*, *pitkvillem*), *pikk Hindrik* (~ *pikkindrek*, *pikkhindrik*), *suur Siim* (~ *suursiim*), *suurandros*, *suurtille*, *kaugtoomas*, *sigade Laur* (~ *segadelaur*), *ringmann*.

Nimetu sõrm on kõige vähem hõivatud sõrm, mis justkui ei väärriks nimegi: *nimetu Mats* (~ *nimetamats*, *nimetismats*, *nimetsmats*, *nimetsemats*, *nimetisemats*, *nimetsesõrm*, *nimetsimats*, *nimetusemats*), *mäletä mats*, *unimüts*, *kõrvatserein* ‘kõrvaline Rein’. Ometi on temalgi oma ülesanne, näiteks kanda laulatussõrmust: *sõrmusesõrm* (~ *sõrmusekandja*), *kuldsõrm* (~ *kullakandja*, *kullakrants*, *kuldvennas*, *kuldprann*). Segadusi on nimetusega *potinõel*. Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasist selgub, et nii on öeldud nimetu sõrme

kohta “Väikeses murdesõnastikus” tähendab see aga nimetissõrme, mille all mõeldakse seal esisõrme.

Väikese sõrme nimetamise aluseks on tema väiksus võrreldes teiste sõrmedega: *tilluksõrm* (~ *tsillisõrm*), *tibakene sõrm*, *väike Ats* (~ *väikeats*), *lühike Ants*, *pisiant*, *väike Hants* (~ *väikehans*), *pisike Peeter*, *pisike Lilli*, *veikene Hindrik*, *pisukene Tiiu*, *pisikemats*, *väikemats*, *piimapeeter*, *veikevästrik*. Sageli rõhutatakse väiksust vähendusliidete või -sõnadega: *väikeantsake*, *sillunakri tiirukõne*, *kleidakõnõ*, *lillitibi*, *kullitibi*, *lillavikeriviira*.

Eespool toodud sõrmenimetuste puhul hakkab silma see, et erinevate sõrmede kohta on kasutatud samu nimesid: *Peeter*, *Hindrik* (esisõrm ja väikesõrm), *Mats* (nimetu sõrm ja väikesõrm). See ei sega arusaamist, kuna täiendsõnaga juhatatakse kätte, millise sõrmega on tegemist (vrd *pikk Hindrik* ja *väikene Hindrik* jm).

Sõrmed kirjakeeles. Mis on mis?

Tuleme kirjakeelsete sõrmenimetuste juurde. Tülikaks sõrmeks on *nimetu sõrm* ehk *nimeta mats*, mis on ajapikku teisenud kas *nimetamise sõrmeks* või *nimetissõrmeks*. Kuna nimetul ja nimetamisel ei ole mingit sisulist seost, nihkus nimetus omakorda sobivamale, esimesele sõrmele. Tõepoolest, kui midagi nimetad ja sellele näpuga näitad, siis võtad appi eeskätt ikka esimese sõrme. Johannes Voldemar Veski tegi omal ajal ettepaneku nimetada see sõrm osutissõrmeks. Segadus ja möödarääkimine paisus suureks juba läinud sajandi esimesel poolel ning 1959. aastal otsustati esisõrm normida *nimetissõrmeks*. Sellega siiski selgust majja ei saadud. 1977. aastal võttis Henn Saari oma raadiosaates “Keeleminutid” sõrmede teema uuesti üles ning seadis esisõrme nimetuse *nimetissõrm* kahtluse alla. Ta kirjutab, et nimetissõrm “pole kahjuks ikka päris ühemõtteline ega saagi selleks.”² Sestsaadik on möödas pea ühe inimpõlve jagu aega, ent endiselt pole asjas täit selgust. „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” *sõrm*-artikkel võtab kokku Henn Saari seisukohad (ülevaatlikkuse huvides on artiklis esitatud piltlikud sõrmenimetused kõrvale jäetud):

pöial, esisõrm = esimene sõrm = osutissõrm (*arusaamatuse tõttu ka nimetissõrm*; teine sõrm MED), kesksõrm = keskmine sõrm (kolmas sõrm MED), nimetu sõrm (*moondunult ka nimetis-* = *nimetsisõrm*; neljas sõrm MED), väikesõrm = väike sõrm = pisisõrm (viies sõrm MED).

Seega loetakse nimetissõrme arusaamatuseks. Artiklis *nimetissõrm* on kirjas, et see on pöidlale järgnev sõrm ja *kotinõela*-artiklis on seletusena esitatud: NALJ *nimetissõrm*. Lugejal tekib õigustatud küsimus, kas nimetissõrm on esisõrme nimetusena kirjakeeles aktsepteeritav või mitte? Nagu ÕSi sõnaartiklist näeme, ei ole pöidlale meditsiinilist nimetust antud. Või tuleb sellest aru saada nii, et nimetus puudub sootuks. Või et pöialt nimetatakse ka meditsiinis pöidlaks ja mitte esimeseks sõrmeks?

Silma hakkab ka kahesugune sõrmede üleslugemine: sõltuvalt sellest, kas tegemist on oskus- või tavakeele tarvitusega, alustatakse lugemist kord pöidlast, kord mitte. Nii tekib asjatu segadus: tavainimesele esimene sõrm on meditsiiniliselt teine jne. Segadus ei ole võrreldav sama asja kahe nimetusega, millest üks on termin ja teine kuulub tavakeelde, nagu näiteks *ussiripikupõletik* ja *pimesoolepõletik*. Tavainimene ei pruugi teada, mis on *ussiripik* ning see välistab ka võimaluse, et ta mõistab seda mingi teise organina.

Kuidas peaks sõrmede puhul toimima? Eesmärk on ju sama – üks teisest õigesti aru saada. Oleks väga kurb, kui haige teise sõrme asemel amputeeritaks koguni eluliselt kõige tähtsam, esimene sõrm üksnes seetõttu, et arst räägib terminites ja patsient igapäevakeeles. Eesti kirjakeele seletavas sõnaraamatus on järgitud rahvatraditsiooni ning artiklis *sõrm* loetletakse: *esimene, keskmine, nimetu, väike sõrm*.

Murdekeelsete ja/või piltlike sõrmenimetuste mõistmisel ei teki segadust nende tekstide puhul, mille on kirja pannud murdekoguja, kes ei ole väga teadlik kirjakeele taotlustest. Ta toetub traditsioonilisele arusaamale maailma asjadest ja seega ei eksi – sõrmede loetlemine algab pöidlast, aga pöialt ennast sõrmeks ei nimetata: *Öhöl käel oo ikke viis sõrme. Sõrmetel oo nimed koa. Pöiäl oo täitapp, esimene oo suursõrm, siis oo segadelaur, potinõel, pisikepeeter* (Martna, Haeska). Kui aga murret kogub inimene, kes lähtub teaduslikust arusaamast maailma asjades ja on hästi kursis kirjakeeles toimuvaga, siis ei looda ta enam lugejale, kes saab loomuldasa aru, et inimesel on pöial ja neli sõrme, ning peab tingimata vajalikuks täpsustada, millise sõrmega on tegemist. Sõrmede loendamist võib ta alustada traditsiooniliselt: *nimetsemats* ‘kolmas sõrm, enne väikest sõrme’ või teaduslikult (pöial on järjestuses esimene sõrm): *nimetsimats* ‘neljas sõrm, eelneb väikesele sõrmele’.

Lõpetuseks ja kokkuvõtteks

Eestlaste kognitiivse arusaama järgi on käelaba viieks haruks põial ja sõrmed. Kollektiivsel kogemusel põhinev naiivne maailmapilt ei pruugi ühtida teaduslikuga. Me ütleme, et *päike tõuseb ja päike läheb looja*, kuigi teame samas väga hästi, et päike ei liigu – tiirleb ja pöörleb hoopis maakera.

Mis puutub *nimetissõrme* ümber toimuvasse segadusse, siis on see ilmekas näide, kuidas loomuliku keele, sh (ümber)nimetamise suunamine ei pruugi kanda sugugi häid vilju.

¹ Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. <http://www.folklore.ee/justkui/>.

² H. Saari, Keelehäaling. Eesti Raadio „Keeleminutid” 1975–1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 84–87.